

PER VISIBILIA AD INVISIBILIA ЯК ПРИНЦИП ПОБУДОВИ ДЕСКРИПТИВНИХ МІФОЛОГІЧНИХ КОМПЛЕКСІВ У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ

Михайлова Олена Григорівна,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена когнітивному аспекту дослідження дескриптивних міфологічних комплексів у латинській мові з урахуванням зв'язку між міфологічною семантикою та способами її мовної репрезентації. Аналізується внутрішня структура та лексичне наповнення греко-латинських міфотеонімів.

Ключові слова: історична ономастика, антична міфологія, вербальна репрезентація, міфотеонім.

Сьогодні не викликає сумнівів той факт, що у семантичному просторі мови існує не тільки світ об'єктивної реальності, але й так звані "можливі світи", народжені виключно людською свідомістю. Подібний когнітивний феномен зумовлений здатністю людської думки виходити за межі існуючого та "малювати" картини, які можна визначити як "реальність нереального" [Бабушкин 2001, 4]. На думку відомої російської дослідниці О.С. Кубрякової, ментальні репрезентації, що не мають відповідників в об'єктивній дійсності, "існують в інших ментальних просторах, і при сприйнятті мовлення ця область активізується людиною так само, як область реального світу" [Кубрякова 1997, 159]. Одним з найдавніших віртуальних світів, який виник майже одночасно з homo sapiens, є світ міфології. Боги, демони, герої, духи та інші міфічні створіння протягом тисячоліть співіснують з реальним світом людей і постійно балансують у нашій свідомості на межі "реально нереального".

Об'єктом даного дослідження ми обрали античні міфотеоніми – імена та класифікаційні назви богів і героїв, які поповнили лексикон більшості сучасних європейських мов. **Мета** нашої роботи – дослідити способи мовної репрезентації фантазійного світу міфів, який існує у вигляді ментально-вербальної реальності.

Хоча сучасній людині меншою мірою притаманне міфологічне мислення, ніж нашим предкам, але відлуння минулого постійно нагадує про себе, зокрема у міфах. Відомий дослідник міфології сьогодення Р. Барт визначив міф як "слово, обране історією" [Барт 1996, 234], отже міфотеоніми є "історично обраними" іменами, які зберігають знання про попередній досвід, здобутий людською спільнотою протягом тисячоліть. Ми не так уже й відрізняємося від первісних людей, бо завдяки їхньому досвіду отримали у спадщину "фундаментальні уявлення, які схильні розглядати як щось самобутнє та інтуїтивне..." [Фрэзер 1983, 252]. Частиною цієї історичної спадщини є язичницькі божества давніх греків і римлян, більшість яких сприймається сьогодні як еталонні носії тих чи інших людських рис та якостей: Геракл – сили, Венера – краси, Афіна – мудрості, тобто виконують функції аксіологічних елементів універсального культурного коду. Подібна семантична трансформація можлива з погляду сучасних наукових або навіть буденних знань, у світлі яких міфотеоніми означають реально не існуючі об'єкти, що належать до категорії імен з "порожнім / нульовим" денотатом [Руденко 1990, 21].

З синхронічної точки зору імена античних богів і героїв – це мовні репрезентації, що знаходяться поза часом, поза об'єктивною реальністю, "...створені виклю-

чно за допомогою мовних процедур, тобто за допомогою операцій над знаками природної мови" [Кубрякова 2007, 12]. Ментальна репрезентація античних божеств схожа на репрезентацію героїв художніх творів, що спочатку виникли у свідомості автора, а потім були вербалізовані мовними засобами. За формально-граматичними ознаками фантазійні об'єкти зі світу міфології чи художньої літератури реєструються мовою так само, як і реально існуючі, отже є повнозначними, граматично вираженими одиницями.

З діахронічної точки зору процедура ментально-вербальної репрезентації міфічних образів дещо відрізняється від авторської репрезентації персонажів художнього твору. Міфологічне світосприйняття є синкретичним, таким, що не виокремлює те, що означається, й те, що означає. Подібний архаїчний допонятійний тип мислення ототожнює суб'єкт і об'єкт, річ і слово та надає умови для матеріалізації трансцендентного. У найдавніший період існування міфотеоніми не тільки заміщували сакральний об'єкт, але також "спричиняли" його, створювали образ божества шляхом детального опису. Мовні відбитки античної міфології можна знайти у будь-якій сучасній європейській мові, але найповніше вони представлені у лексиконі класичних мов, носіями яких були давні греки та римляни – неперевершені творці античної міфології. Так, латинська мова зберігає у своєму лексичному складі розгалужену систему дескриптивних міфологічних комплексів, утворених за принципом: *per visibilia ad invisibilia* – через видиме до невидимого, де роль видимого виконує вербальна репрезентація божества.

Системність мовних одиниць обумовлена насамперед системністю об'єкта, який вони номінують, тому теоцентрична парадигма міфотеонімів у латинській мові є віддзеркаленням міфологічної ієрархії античних божеств. Як слушно зауважує у лекційному курсі з античної міфології та давньої літератури О.М. Фрейденберг, "релігійний бог (на відміну від богів-тотемів – О.М.) є системним і за формою, і за змістом" [Фрейденберг 1998, 152]. Системність божества проявляється у чотирьох аспектах, або формах, за О.М. Фрейденберг: 1) функції, серед яких найважливішою є розподіл богів на світлих (божества неба) та хтонічних (божества землі); 2) стихії (водяна, сонячна, підземна, небесна); 3) стать (чоловіча, жіноча); 4) ім'я та "сімейний стан" [там само]. Як бачимо, міфологічна семантика божества спирається на систему опозицій, завдяки яким можна визначити місце носія сакрального імені в божественній ієрархії. Аналогічний принцип покладено в основу мовних дескриптивних міфологічних комплексів.

Базовими елементами опису є пропріальні міфотеоніми та міфотеонімапелятиви, але крім них можливі допоміжні елементи, так звані актуалізатори [Пронченко 2008, 3]. У ролі актуалізаторів виступають вербалізовані символи та атрибути божества. Подібна поширена репрезентація є розгорнутою дефініцією міфологічного персонажа, матеріальним заміником трансцендентного образу та своєрідним свідомством його існування.

Божество – це збільшений портрет його творців [Фрейденберг 1998, 151], тому будь-який дескриптивний комплекс персонажа вищої міфології має декілька установлених елементів, що за структурою збігаються з тричленною антропонімічною фор-

мулою на позначення римського громадянина: *praenomen* (особове ім'я), *nomen* (родове ім'я), *cognomen* (прізвисько). Відсутність особового імені у дескриптивному комплексі є ознакою найбільш давніх тотемних божеств, які виникли до родового устрою. Вони не мають чітко окресленої індивідуальності, переказів про походження, життя й риси характеру [Фрєзер 1983, 384]. Ці архаїчні нижчі божества являють собою безстатеві анонімні сукупності репрезентовані у латинській мові міфотеонімами-апелятивами середнього роду множини, наприклад: *numina* (божества, духи померлих), від *numen*, **n** (знак). З часом класична міфологія як антипод архаїчної наближає образ бога до образу людини.

На шляху від тотемічної спільності до божественного антропоморфізму поступово змінювалась як зовнішність міфологічних персонажів, так способи мовної репрезентації. Боги стають схожими на людей з ознаками статі, з розвинутими родинними стосунками та різноманітними обов'язками. Типовий дескриптивний комплекс представника вищої міфології, на відміну від нижчого божества, складається з трьох базових компонентів: 1) базовий онім (*praenomen*) із обов'язковою гендерною ознакою – *Juppiter*, **m** (Юпітер), *Janus*, **m** (Янус), *Juno*, **f** (Юнона); 2) епіклеси (*cognomina*), або офіційні прізвиська, та епітети божества (*nomina propria*) – *Capitolinus* (Капітолійський), *Bifrons* (Дволикий), *Lucina* (Та, що дає світло новонародженим); 3) назви божественних атрибутів (*nomina appellativa*), тобто реально існуючих предметів, явищ природи, тварин, рослин, які були присвячені божеству та вважалися його символами: *fulgor* (блискавка), *aquila* (орел), *janua* (вхід, двері), *moneta* (монета), *pavo* (павич). Чим вищим у божественній ієрархії був ранг божества, тим більше епіклес та назв атрибутів супроводжували його особисте ім'я, символізуючи минуле та теперішнє персонажа, всі форми якого співіснували навіть тоді, коли вони заперечували одна одну [Фрейдєнберг 1998, 154]. Наприклад, дескриптивний комплекс, що репрезентує верховного бога давніх еллінів Зевса, крім базових онімів (*Zeus*, *Juppiter* – римський відповідник) містить близько 100 епіклес (*Zeus-Ammon*, *Amphitryon*, *Kouros*, *Herkios*, *Hypsistos*, *Kasios*, *Lycaeus*, *Polieus*, *Xenios* etc.) [Coleman 2007, 1132-1133]. Цікаво, що найдавніші епіклеси – це особові імена запозичених іноземних богів. Друге ім'я вживалося після базового оніма, як свідок приєднання до первісного образу божества додаткових рис, наприклад: *Зевс Амон*, або *Юнітер Амон*. Новий теонім символізував приєднання до традиційних рис верховного бога давніх греків і римлян якостей єгипетського верховного бога сонця *Амона*. Подібна онімна тавтологія, на думку О.М. Фрейдєнберг, є свідомством "доаналітичного методу якісної характеристики" божества [Фрейдєнберг 1998, 156].

Крім епіклес-онімів були поширені епіклеси, виражені іменниками-апелятивами на позначення функції божества. Найчастіше у подібній ролі виступали іменники із значенням виконавця дії (*nomina agentis*), наприклад: *Juppiter Fulgurator* / *Fulminator* (Юпітер – громовержець), *Juppiter Imperator* (Юпітер – правитель), *Juppiter Praedator* (Юпітер – добувач), *Juppiter Triumphator* (Юпітер – даритель перемоги) [Coleman 2007, 549]. Синонімічною граматичною формою з тим самим значенням були дієприкметники теперішнього часу (*participia praesentis activi*) також у вигляді епіклес: *Juppiter Fulgans* (Юпітер блискавичний), *Juppiter Tonans* (Юпітер гремля-

чий) та ін. Подібні граматичні форми були властиві насамперед дескриптивній системі чоловічих божеств.

Для епіклес на позначення функцій жіночих вищих божеств не є характерною граматична форма *nomina agentis*, порівняйте: *Juno Moneta* (Юнона – богиня грошей, захисниця Капітолія), *Juno Lucina* (Юнона – богиня народження та новонароджених), *Juno Pronuba* (Юнона – охоронниця шлюбів) та ін. [Coleman 2007, 548]. У будь-якому випадку базовий онім є опорним словом у словосполученні, а епіклеси виконують синтаксичні функції прикладки або узгодженого означення. Менш поширеним було вживання епіклеси як неузгодженого означення у формі родового відмінку, наприклад: *Juno Quiritis* (Юнона – захисниця римських міст і громадян).

Крім епіклес, виражених дісприкметниками, були поширені епіклеси-прикметники у функції узгодженого означення. На відміну від архаїчних онімних епіклес, вони відрізняються прозорою міфологічною семантикою, пов'язаною з особливостями культу того чи іншого божества. Найчастіше це просторово-часові характеристики культу, наприклад, назви місця поширення культу, пори року або періоду людського життя, пов'язаних із даним божеством. Так, Юпітер мав особливий набір епіклес, що визначали державний статус культу та вказували на найвищий ранг у божественній ієрархії, порівняйте: 1) *Juppiter Capitulinus* (Юпітер Капітолійський – захисник Риму). Епіклеса походить від топоніма *Capitolium* (Капітолійський пагорб), де римляни спорудили на честь бога храм. 2) *Juppiter Optimus Maximus* (Юпітер Найкращий Найвеличніший). Аксіологічно забарвлена епіклеса виражена прикметниками найвищого ступеня порівняння є ознакою особливого статусу бога у римському пантеоні.

Не менш цікавою є міфологічна семантика елементів дескриптивного комплексу на позначення богині Юнони, офіційної дружини Юпітера. Вона вважалася покровителькою жінок і шлюбу, отже її епіклеси мали "вікову" та соціальну мотивацію, наприклад: *Juno natalis* (Юнона – захисниця новонароджених), *Juno Sororia* (Юнона – захисниця дівчат-підлітків), *Juno Virginensis* (Юнона – захисниця дівчат шлюбного віку), *Juno Pronuba* (Юнона – охоронниця жінок у шлюбі та шлюбів) та ін. [Coleman 2007, 548]. Велика кількість епіклес, що супроводжують базовий онім, є свідомством високого рангу божества у міфологічній ієрархії, але Юнона мала також іншу більш архаїчну сферу впливу, тому уособлювала не один, а два різні культу. Згідно з офіційним державним культом, вона як дружина Юпітера увійшла до найбільш ушанованої римлянами Капітолійської тріади (Юпітер, Юнона, Мінерва), але водночас Юнона виконувала функції жіночого духа-охоронця, тобто належала до божеств нижчої міфології. Кожна римлянка мала власну юнону, яка захищала її протягом життя. Подібна міфологічна трансформація спричинила мовно-граматичну трансформацію, а саме перехід оніма *Juno* до розряду апелятивів. При вживанні міфотеоніма у значенні нижчого божества з'явилася форма множини *junones* (юони), а також варіант написання з малої літери.

Короткий екскурс в неосяжні глибини античної міфології не дозволяє повністю висвітлити складну проблему вербальних репрезентацій міфологічних персонажів, але вважаємо за потрібне зробити деякі попередні висновки. Божественні персона-

лії, залежно від рангу в міфологічній ієрархії, репрезентовані розгорнутою системою дескрипцій, утворених за принципом *per visibilia ad invisibilia*. Латинська мова, як одна з класичних мов, зберігає елементи таких дескриптивних комплексів у вигляді греко-латинських міфотеонімів. Для античних божеств вищого рангу характерна поліонімна репрезентація, для представників нижчої міфології анонімна або більш пізня моноонімна репрезентація (класифікаційний міфотеонім-апелятив). Подібні вербальні репрезентації перетворюють міфологічні образи сприйняття і пам'яті у звуковий, а потім і графічний ряд. Цей принцип покладений в основу процесів кодування, символізації при створенні універсальних культурних кодів [Гудков 2007, 16]. Вербальні репрезентації є одним із засобів матеріалізації міфологічних образів, зв'язком між суб'єктивною реальністю та світом божественного (трансцендентного). Античні міфотеоніми залишаються невід'ємною частиною лексикону сучасних європейських мов, але найповніше вони представлені у класичних мовах – латинській і давньогрецькій.

Статья посвящена когнитивному аспекту исследования дескриптивных мифологических комплексов в латинском языке с учетом связи мифологической семантики и способов ее языковой репрезентации. Анализируется внутренняя структура и лексическое наполнение греко-латинских мифотеонимов.

Ключевые слова: историческая ономастика, античная мифология, вербальная репрезентация, мифотеоним.

The article considers cognitive aspect of the research of descriptive mythological complexes in the Latin language and accounts for the linkage between mythological semantics and the ways of its verbal representation. Internal structure and lexical fill-up of Greek and Latin mythotheonims are analyzed.

Key words: historical onomastics, antique mythology, verbal representation, mythotheonim.

Література:

1. Бабушкин А.П. "Возможные миры" в семантическом пространстве языка / Анатолий Павлович Бабушкин. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2001. – 86 с.
2. Барт Р. Мифологии / Роланд Барт. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 312 с.
3. Гудков Д.Б. Телесный код русской культуры: материалы к словарю / Гудков Д.Б., Ковшова М.Л. – М.: Гнозис, 2007. – 288 с.
4. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрат Ю.Г., Лузина Л.Г. – М.: Фил.ф-т МГУ, 1997. – 245 с.
5. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З. К проблеме ментальных репрезентаций // Вопросы когнитивной лингвистики. М.: Ин-т языкознания, Тамбов: Тамбов. гос. ун-т, 2007. – №4. – С. 8–16
6. Пронченко С.М. Интертекстовые ономастические структуры в произведениях О.Э. Мандельштама: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. фил. наук: 10.02.01 – русский язык / С.М. Пронченко. – СПб, 2007. – 24 с.
7. Руденко Д.И. Имя в парадигмах "философии языка" / Дмитрий Игоревич Руденко. – Х.: Основа, 1990. – 299 с.
8. Фрейденберг О.М. Миф и литература древности / Ольга Михайловна Фрейденберг. – М.: Изд. фирма "Восточ. л-ра" РАН, 1998. – 780 с.
9. Фрэзер Д. Золотая ветвь / Джеймс Джордж Фрэзер. – М.: Наука, 1983. – 703 с.
10. Coleman J.A. The dictionary of mythology / J.A. Coleman. – L.: Arcturus, 2007. – 1135 p.